

ПАНЕЛЬ IV. «МІСТО СИМВОЛІЧНЕ»

Частина 2

Модератор: **Євген Рачков** (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Дискутант: **Філіп Шредер** (Геттінгенський університет, Німеччина)

Учасники:

Ольга Вовк (Харків) «Символічний простір східноукраїнського мегаполісу у дзеркалі документального та художнього кіно (на прикладі Харкова)»

Дослідження розкриває специфіку документального та художнього кіно як історичного джерела, що дає змогу зафіксувати фізичні обриси різноманітних міських локацій і, водночас, через систему ціннісних уявлень, закладених авторами, відчутти специфіку (само)репрезентації міста на тому чи іншому історичному етапі. На прикладі Харкова як одного з найбільших мегаполісів Сходу України показано, яким чином змінювалися образи міста, відтворені засобами аудіовізуальної виразності. Стисло схарактеризовано кінематографічну історію Харкова. Описано специфіку художніх та документальних фільмів, дія яких розгорталася безпосередньо в урбаністичних «декораціях», з'ясовано ступінь їхньої значущості для вивчення кінематографічних образів міста. Простежено історію створення в Харкові презентаційних фільмів про місто та зйомок ігрового кіно з кінця XIX – початку XX ст. і до наших днів. За допомогою авторської методики аналізу візуальної, аудіальної та вербальної складових фільмів досліджено, як змінювався «імідж» Харкова з плином часу. Зокрема, показано його еволюцію від міста революційних соціальних перетворень (1920–1930-ті рр.) до центру потужної промисловості й науки (1950–1960-ті рр.), впорядкованого і комфортного для життя мегаполісу (1970-ті рр.), міста з цікавою історією, дружнього до туристів (початок XXI ст.). Виявлено пам'ятні місця Харкова, що роблять його впізнаваним на екрані (Держпром і пам'ятник Т. Г. Шевченку), на основі чого зроблено висновок про те, що в цілому Харків на кіноекранах постає як українське місто, центр передової наукової та інженерно-технічної думки, де можуть знайти втілення сміливі новаторські ідеї.

Анна Медведовська (Дніпро) «Пам'ять про Голокост у символічному просторі пост(радянського) міста»

(відеозапис доповіді доступний за посиланням: <https://youtu.be/uCZYFZYEp5g>)

Після розпаду СРСР державна політика конструювання колективних уявлень про минуле, як правило, залишала сюжети Голокосту на периферії, так само і в увіковіченні пам'яті жертв геноциду євреїв не проявлялося системної цілеспрямованої ініціативи з боку держави. Проте, на місцевому рівні можна помітити, що владні структури як мінімум не протидіяли, а іноді і співпрацювали з різними громадськими організаціями у справі меморіалізації Голокосту. Багато проєктів у цьому напрямі було реалізовано саме там, де був достатній суспільний запит та громадська ініціатива. Відбувалося це за декількома сценаріями, які пропонується розглянути та проаналізувати на прикладі двох українських міст – Харків та Дніпро (Дніпропетровськ). Комбінація спільних та відмінних характеристик і умов у цих двох кейсах дозволяє простежити різні шляхи та механізми поступового включення проблематики Голокосту до символічного простору українського міста.

Радянська епоха залишила досить різнопланову символічну спадщину своєї пам'яті про Голокост, незважаючи на прагнення влади уніфікувати меморіальні об'єкти і розчинити трагедію євреїв в спільному котлі радянських жертв німецьких окупантів. У залежності від розташування місця пам'яті Голокосту відносно міського простору події розвивалися за двома сценаріями: 1) місця пам'яті Голокосту були територіально відсунуті за межі міста і через це не включені до міського простору (в цьому випадку навіть суто формальна меморіалізація, яка відбувалася в цих місцях особливого впливу на символічний простір міста не мала, адже ніяк з ним не комунікувала); 2) місця пам'яті Голокосту були включені до міського простору, поблизу них розбивали парки, зводили університетські споруди, житлові будинки (у такий спосіб локації отримували нове символічне нашарування, яке абсолютно не було пов'язане з Голокостом, і вже після цього там встановлювалися пам'ятники як туманне і неконкретне нагадування про трагічне минуле). Публічність цих місць очевидно накладала певні зобов'язання і передбачала дотримання владних розпоряджень. І якщо в Харкові перший стаціонарний пам'ятник був встановлений завдяки т.зв. низовій ініціативі (1955 рік), то в Дніпропетровську меморіальні практики здійснювалися на засадах виконання загальнодержавної кампанії (1960–1970-ті роки).

Окремо варто сказати і про чисельність жертв, оскільки масштаб події теж створює певний контекст для подальших роздумів про місце даної проблематики в уявленнях сучасних мешканців про минуле і, як наслідок, у символічному просторі міст. На час окупації єврейське населення було надзвичайно урбанізованим, тому в Дніпропетровську та Харкові

мова йшла про десятки тисяч жертв. Однак, на відміну від західноукраїнських міст, більшість цивільного єврейського населення регіональних столиць центрально-східної України, все ж таки змогла евакуюватися і в такий спосіб врятуватися. Саме ті люди, які вціліли, але втратили близьких через Голокост стали вагомим чинником збереження пам'яті і формування середовища, зацікавленого в її увіковіченні.

Харків і Дніпро мають багато спільних рис, які обумовлювали або ж впливали на те, як трагедія Голокосту відбилася в їхньому символічному просторі – це й географічна близькість міст, і співставна кількість жертв (обидва міста під час найбільших акцій втратили понад 10 тисяч євреїв, а в цілому за час окупації – кілька десятків тисяч), наявність численної і активної єврейської громади у післявоєнний і пострадянський період, інституцій, а також представників місцевої еліти єврейського походження, які стали рушійною силою меморіальних ініціатив. Спільною для обох міст була відсутність свідомої продуманої стратегії творення гармонійного міського меморіального ландшафту та досить-таки традиційні уявлення щодо того, як мають виглядати пам'ятні знаки на честь загиблих – більшість з них виконані в тривіальній естетиці, як надгробки.

У той же час, ключова відмінність, яка полягає в просторовому розташуванні місць масових страт, продиктувала різні сценарії входження Голокосту до міського символічного простору. В Харкові центральне місце знищення євреїв знаходилося поза сучасною межею міста і залишилося незабудованою ділянкою, що зробило створення величного меморіалу «Дробицький Яр» можливим і доречним. Тоді як у Дніпрі місце розстрілу найбільшої кількості євреїв через розбудову повоєнного радянського періоду отримало зовсім інше символічне і культурне нашарування. Функціонування на цьому місці будівель та інфраструктури Дніпровського національного університету ставить під сумнів ідею перетворення вже традиційно студентської локації на місце скорботи. Принаймні проєкт, співставний за масштабами з харківським меморіалом у Дробицькому ярі, неможливо втілити тут нетравматично для вже існуючого простору. При цьому наявність активно діючого концептуального музею Голокосту в центрі «Менора» якщо не компенсує, то дещо врівноважує відсутність у місті монументального меморіалу.

Марина Курушина (Харків) «Символізація міст (на прикладі аналізу назв готелів, ресторанів і продукції)»

Механізми символізації простору міст останнім часом все більше потрапляють у фокус уваги науковців. Розуміння того, що саме і з яких причин стає символом, як цей символ функціонує, потрібно не лише як результат теоретизувань і практичних спостережень дослідників, а й для успішного брендування міст. Важливою є також інформація про те, якими містами бачать мешканці, чи якими їх можуть побачити потенційні відвідувачі/туристи або ж якими їх представляють для Інших. Одним із засобів символізації міст — назвам ресторанів, готелів і продукції в кількох містах — присвячено це дослідження.

Для підкреслення образу великого успішного міста в назвах локацій часто використовують типові компоненти-маркери: Palace, Premier, Grande (Гранд), Континенталь. Об'єкти, назви яких містять такі компоненти, переважно концентруються в сучасному (інколи історичному) центрі міст або в престижних, туристичних районах. Це також певні індикатори зон, чіткість меж яких може бути різною і які можуть з часом розмиватися й зміщуватися. Простори сучасних міст поліфункційні та полісемантичні, готелі чи ресторани пропонують відвідувачам не лише місця для проживання чи їжі. Гнучка функційність, що здатна змінюватися залежно від запитів спільноти, наявність просторів у просторах, розриви чи зупинки часу, відмежованість, але водночас здатність контактувати з іншими просторами і взаємно проникати дають підстави розглядати окремі міські простори як гетеротопії (за М. Фуко). Бутик-, арт-, дизайн-готелі стають місцями колекціонування. І тут важливою є не тільки престижність готелів як така (що підкреслює статусність і можливість міста приймати вибагливих туристів), а й те, які саме тематики для дизайну кімнат вибирають власники в певному місті чи в який спосіб прив'язують місця, прізвища, історії тощо до своїх об'єктів. Власне, ось таке прив'язування забезпечує живучість міфів і символів (їхню вгадуваність, відносно простий механізм відтворюваності).

У даному випадку, зокрема, показано, як пов'язуються ім'я архітектора й назва готелю, що не мають фактично нічого спільного, крім міста (Одеса) та місця (центр Одеси). Відзначено, що такі зв'язки й утворюють потім локальні міфи.

Попри неоднозначність смислів (та історичну/політичну (не)коректність), актуальним лишається образ Харкова — «першої столиці». Наголошено на важливості вивчення, у який спосіб оформлено назви об'єктів. Зокрема, чіткий зв'язок із дореволюційною добою забезпечує застосування старої графіки чи стилізація під неї. Найбільше таких назв зафіксовано в Харкові та Одесі. Невипадковим через це є і тиражований та актуалізований у назвах образ Харкова як губернського міста. При цьому місто Дніпро сьогодні фактично не має таких конотацій (зв'язок із губернським статусом перервався від моменту перейменування Катеринослава). В Одесі переважає імперський сюжет, а для Запоріжжя

символами-домінантами є Хортиця та козаччина. Назви окремих товарів виконують звичайну адресну функцію (місце виробництва).

Символізації підлягають ті окремі об'єкти, сюжети, риси, що стали значущими чи то для системи координат місцевих жителів, чи то ті, якими можна скористатися як яскравими згорненими історіями (коли за назвами стоять так звані «згорнені тексти»), які можуть привабити, наприклад, туристів. Аналіз показав, що міста, як правило, мають не один символ, навіть більше: у процесі розвитку набір символів може мінятися як у якісному й кількісному плані, так і щодо домінантності окремих з них, що погляди на місто зсередини та ззовні не завжди збігаються. Відзначено, що не всі назви доступні для зчитування немісцевими жителями, а якісь, навпаки, максимально експлуатують вгадувані стереотипні образи.

Перспективним бачиться зіставний аналіз власних назв у часі, який дасть можливість відстежити динаміку розвитку образів міст, те, які символи чи уявлення важливі для їхньої репрезентації в той чи інший період, а дослідження наявності, асортименту й специфіки подібних назв-символів українських міст у закордонному просторі (і загалом, і, зокрема, діаспорному) поглибить розуміння про ті важливі елементи, що спрацьовують у цих назвах.

Іван Посохов (Харків) «Міський сувенір як маркер привабливості міста»

З точки зору теорії туризму сувенір – це один із специфічних туристичних товарів, необхідний для задоволення потреб людини, що виникають в період її подорожі і викликаних саме цією подорожжю. Цілком справедливо сувеніри називають візитними картками країни, її культури та мистецтва. Сувеніри виконують пізнавальну роль, сприяють духовному збагаченню людей, відображаючи життя і культуру країни, місцевості, яку вони представляють. При цьому вони, зазвичай, викликають асоціації з місцем їх придбання.

Оцінка різноманіття сувенірної продукції здебільшого відбувалася на прикладі Харкова. Детально розглянуто три її категорії – традиційні українські сувеніри; регіональні сувеніри; сувеніри для міста, що виготовлені закордоном. Попри широкий вибір традиційних українських сувенірів, вони досить одноманітні, їх можна знайти у багатьох містах нашої країни, а етно-сувеніри із вираженою регіональною специфікою, навпаки, майже відсутні.

Серед регіональної сувенірної продукції (що ідентифікує місто) переважають зображення об'єктів світської архітектури, хоча поширеними є й відображення церков. Їх можна побачити у списку «Сім чудес Харкова», що є результатом конкурсу, проведеного у 2008

році. Візуальний ряд сувенірної продукції свідчить про фактичну відсутність подальших творчих пошуків з боку виробників сувенірів за останні десять років. Сучасні сувеніри презентують місто як мононаціональне та моноконфесійне. Офіційна міська символіка (зображенням герба м. Харкова) представлена на сувенірах як другорядна. Також Харків не має унікальних сувенірів, за якими туристам слід їхати спеціально, що підтверджує невиразність сувенірного ринку в цілому. Музейний простір міста та промислові підприємства не присутні на сувенірному ринку міста, що не відповідає сучасним світовим тенденціям.

Аналіз пропозицій закордонної сувенірної продукції виявив, що у її виробників відсутнє уявлення про якусь регіональну специфіку міст України. Причиною такої ситуації можна вважати відсутність певних усталених традицій та культурних подій, які стають символом міста. Актуальним завданням також залишається виявлення тих «місцевих героїв», які можуть визначати «обличчя міста».

Євген Рачков (Харків) «Символічні та ритуальні практики пострадянського міста»

Доповідь присвячена дослідженню символічних і ритуальних практик п'яти міст Південної та Східної України – Дніпра, Донецька, Запоріжжя, Одеси та Харкова – протягом 1990–2010-х рр. Відзначається, що міські символічні та ритуальні практики (насамперед, виражені у таких символічних формах як міські урочисті церемонії та свята) особливим чином пов'язані з культурно-символічним простором міста. Насамперед, вони являють собою своєрідні «символічні медіатори» культурної пам'яті міста та стають засобом зберігання, трансляції та актуалізації культурних смислів міста. Протягом 1990–2010-х рр. для міських символічних і ритуальних практик в Україні були характерними спроби позбутися найбільш одіозних проявів радянської святкової культури та створити принципово новий святковий канон. Частково ці процеси відбувалися в межах так званої «деколонізації історичної пам'яті», ініціаторами якої була центральна влада та деякі міські спільноти. Безперечно, сприяли цьому суспільно-політичні трансформації, зокрема, пов'язані з Помаранчевою революцією (2004 р.) та Єврореволюцією (2013–2014 рр.), російською збройною агресією проти України тощо. Водночас, процеси трансформації радянських символічних і ритуальних практик були помірними: зміна політичного режиму не призвела до масштабної «церемоніальної революції». Сучасна українська святкова культура передбачає поєднання, часто доволі еkleктичне, щонайменше кількох складових: «нової» святкової традиції, що загалом базується на запозичених «західних» культурних зразках; «традиційної», що містить

національні акценти та інколи являє собою спробу відродження дорадянських культурних зразків; «радянської», що зберігає радянський святковий канон, звісно дещо адаптований та переосмислений. Загалом, маємо підстави казати про незавершеність процесу конструювання нової міської святкової культури в Україні, що характеризується помітною невизначеністю.